

Рис.10.

Клейма, цифровая и буквенные пометы на дне чарки. ДМ 1071

Ковальова Н.М.

Вотуми польських майстрів та фірм XVIII – поч. XX ст.

У Музеї історичних коштовностей України представлена унікальна колекція вотумів, що нараховує бл. 900 предметів. Вони виконані майстрами різних країн: України, Росії, Польщі.

Золотарство у Варшаві має давні традиції. Першим безперечним свідченням існування золотарського цеху в місті є цеховий статут від 13 червня 1516 р., наданий міською радою та затверджений у 1554 р. королем Зигмундом Августом. Той статут з різними змінами та доповненнями підтверджували наступні монархи, особливо коли столицю Речі Посполитої було перенесено до Варшави. Примітно, що король Станіслав Август затвердив 7 вересня 1785 р. цілком новий цеховий статут, опрацьований, головним чином, самими золотарями, бургомістром, війтом та міською радою. Після занепаду Речі Посполитої департамент поліції 11 жовтня 1787 р. видає ординацію стосовно «способу клеймування срібла у Варшавських майстернях».

Згідно зі статутом 1516 р., золотарі Старої Варшави повинні були виконували вироби зі срібла 15-лотової проби, єдине в дрібних галантейних виробках допускалася проба 14. За якість проби відповідав цех: у майстернях що два тижні здійснювався контроль, який полягав у тому, що на предметах треба було ставити клеймо майстра та клеймо міста,

і що цікаво, навіть на металевих заготовках повинні були ставити такі ж самі клейма. Документом, затвердженим королем Яном Казиміром, підтверджувався наказ ставити на предметах міські клейма, а контроль за цим треба було здійснювати щомісяця. Але з часом проба срібла у виробках стає значно нижчою: у привілеї Августа III міське клеймо повинні були вже ставити на 13-лотовому сріблі, а за часів Станіслава Августа, з 1785 р., допустимою стає 11-лотова проба, контроль за дотримання проби здійснюється лише 1 раз на рік, зовсім не згадується пункт про обов'язкове клейміння предметів міським клеймом. Ситуація поліпшується за два роки: спеціальний Указ Департаменту Поліції вимагає подвійного контролю стосовно виробів зі срібла: через цехового пробіра та скарбничого, а обов'язкова проба - 12-лотова. Що стосується варшавського клейма, то на думку М. Градовського, спочатку воно мало вигляд оберненого донизу ріжками півмісяця, з котрого виростають три промені. Витвори з таким клеймом походять з середини XVI ст. Єдине, що символіка та походження цього клейма не встановлені (за М. Градовським). Така ситуація (беруться до уваги, звичайно, датовані предмети) тривала до 1609 р. Після майже столітньої перерви з'явиться інше клеймо. Воно мало вигляд герба міста - сирени. Вже й на срібних виробках, починаючи з третьої чверті XVIII ст. сирена має такий же вигляд, що й досі на гербі Варшави. Хоча ординація і вимагала ставити два клейма, однак ця вимога не завжди виконувалася. Вимога щодо 12-лотової проби теж не завжди виконувалася: інколи проба була вищою, а інколи й нижчою. Часом на декотрих срібних "предметах того часу можна бачити літеру "8" то-клеймо чинних на той час *двох пробірів*, прізвища яких починалося на цю літеру. Не встановлено, коли вказана система клейміння почала занепадати. Здається, що першим почало зникати клеймо з орлом (з 1795 р.), коли ж клеймо з сиреною ще деякий час ставилось цеховими пробірама. Остання ще вживалася на початку XIX ст., адже і була на сріблах Яна Мацея Шварца (близько 1800-1828 рр.). Наполеоновські війни спричинили деякий хаос в системі клейміння варшавського срібла. Встановити ж дату, коли клеймо (сирена) припинили використовувати як міське неможливо, адже вже в першій чверті XIX ст., овальне клеймо з сиреною з'явилося на варшавському сріблі вже як фірмовий знак. Майже ціле XIX ст. його можна побачити на витворах позначених різними варшавськими золотарями. Найпізнішу "сирену" як фірмовий знак можна побачити на витворах початку XX ст.

Після входження Польщі з Варшавою до складу Російської імперії Постанова від 31 грудня 1816 р. Князя Намісника Королівського практично звільнила золотарів від обов'язкової приналежності до цеху і надала їм право вільної діяльності. Серед параграфів постанови: продаж готової продукції нікому і ніде не заборонений; а один з параграфів взагалі звільняє від всіх давніх звичаїв та приписів. Таким чином постанова взагалі зліквідувала нагляд цехової влади за продукцією золотарів, і якщо цехові пробірні ще деякий час ставили міське клеймо, то від 1817 р. це майже не практикувалося.

Таким чином золотарі самі вибирали, які клейма ставити на своїх виробках. Найчастіше на виробках цього часу - клейма проби 12 чи 14, іменник майстра (як правило ініціали, рідше повністю прізвище, інколи фігурні знаки - звір або предмет).

На витворах другої чверті XIX ст. є клейма з прізвищем власника фабрики (майстерні), назва місцевості в повному написанні, а також пробірне клеймо, найчастіше "12". На творах цього часу зустрічається і проба "84", яка позначає значно вищу пробу за золотниковою системою, прийнятою в Росії. Нічого дивного в цьому не має: деякі варшавські майстерні робили вироби значно вищої проби, коли замовник хотів мати витвір подібний виробам "з-за кордону". Тому є помилкою пов'язувати "84" пробу тільки з часом опісля 1851 р.

Новим елементом в наборі клейм є фірмові клейма. Ці клейма мали різної форми щиток з зображенням звірів, предметів, а навіть геральдичних фігур. Бувають випадки, що клеймо майстра виступає завжди разом з фірмовим, і не можна побачити одне без другого. Але інколи з одним іменником зустрічаються різні фірмові знаки. То є результатом того, що досить велика фірма, більш налаштована на торгівлю, а ніж на виготовлення продукції - надає замовлення більш дрібним майстерням, які віддаючи свою продукцію, ставлять на ній свій маленький фірмовий знак. Велика фірма позначає вироби своїм іменним клеймом, бо таким чином вона презентує себе перед клієнтом, зберігає реноме своїх витворів.

Класичне поєднання клейм з другої чверті XIX ст. – іменник, знак фірми, повністю написана назва міста, клеймо проби. Інколи якогось клейма може і не бути, але тільки не пробірною.

Устав 1851 р. затвердив Варшавську пробірню при Монетному Дворі, яка була єдиним таким закладом на своїй території Польщі, що входила до складу Російської імперії. Нові пробірні клейма почали з'являться у 1852 р.

Клеймо складалося з трьох сегментів: ініціали пробіра з датою, проба срібла в золотниках (за російською традицією - "84") та клеймо пробірні. Варшавська пробірня мала таке клеймо: двоголовий орел зі щитом на грудях, на якому зображувався одноголовий польський орел. Але клеймо було маленьке, і одроголовий польський орел скоріше нагадував якусь комаху. Допоміжне клеймо - двоголовий орел у колі, яка слугувала для клейміння другорядних, рухомих частин предметів, основна частина яких мала головне клеймо. На дрібних предметах ставилося пробірне клеймо - проба та двоголовий орел: прямокутники зі зрізаними кутами.

У 1896 р. видано новий пробірний закон на терені всієї Російської імперії. З'явилися нові малі клейма, так звані контурні, коли заглибленим був не цілий малюнок, а тільки його контур. Єдиним клеймом (овальне за формою) для всіх пробірень стала голова жінки у кокошнику. З боків клейма розміщувалися клеймо проби в золотниках та ініціали керівника пробірного уряду. Клеймо кругле з такою голівкою та ініціалами керівника пробірного уряду, але без проби використовували для клейміння підпорядкованих частин виробів. Але реально зміна вигляду пробірних клейм настала тільки 1 січня 1899 р.

Остання версія клейм Російської імперії, уживаних в Польщі, запроваджена в у 1908 р. Вони також мали набір таких же елементів, що й попередні, але в зворотному порядку. Ініціали пробіра замінені на знаки пробірні у вигляді букви грецького алфавіту (пробірня у Варшаві отримала літеру "йота"). Допоміжне клеймо також мало вигляд жіночої голови в кокошнику праворуч, а знаком Варшавської пробірні є крапка, розміщена за жіночою головою.¹ Серед них найдавнішими є витвори варшавського майстра Жана Єжи Бандау, котрому судилося стати родоначальником фахової родинної традиції, яка тривала майже два століття: три його сини продовжували справу батька, а онук - Кароль Філіп Мальч заснував ювелірну фірму (1830 р.), котра, змінюючи власників, проіснувала до 1939 р., тобто понад століття.

Під безпосереднім керівництвом К. Мальча фірма знаходилась до 1864 р., а по тому змінила адресу (Краківське Передмістя, 412) і керівника - ним став Теодор Вернер (роки життя - 1836-1902) - племінник (син брата дружини), котрий після навчання золотарству, певно, розпочав з кінця 50-х рр. працювати у фірмі.

В тому ж будинку, де містилася майстерня, було відкрито і фірмовий магазин. Пізніше до фірми Вернера ввійшли фабрики Норбліна та братів Бух.

Спочатку (1865 р.) дружина Вернера, Альбертіна Вільгельміна з Норблінів отримала у спадщину разом з братом Людвіком фабрику батька, Вінцента Норбліна (до речі Норбліни - французи). А у 1882 Норблін - молодший та Вернер викупили фабрику братів Бух зі всіма магазинами у Російській імперії. Слід відмітити, що у спілці Вернер-Норблін, майстерня Вернера по виробництву срібла залишилась самостійною одиницею, що виступала під назвою "Wegper I S^{ka}" (Вернер і спілка). А після викупу фірми братів Бух частина плакованих виробів (так званих платер) викидалася на ринок все ще під маркою Вг.Вісч (Брати Бух).

Відомо, що у 1890 р. у Вернера було зайнято 35 осіб. Був у фірми також спеціальний відділок, в якому проектувались моделі виробів. Серед тих, хто працював у ньому вирізнялися Йозеф Яновський, а також майстри Кринський, Кужава, Войтасевич (останні тільки співпрацювали з фірмою). Саме їм належить виготовлення моделей найбільш відомих витворів і не тільки цієї фірми. Хотілось би відмітити деякі особливості, які вирізняють срібні витвори Вернера. Він, як було прийнято в той час, срібний посуд вкрив всередині позолотою, рідше золотив увесь виріб. Але саме йому належить специфічне, суто декоративне використання позолоти, особлива манера розбиття срібного монотонного блиску поверхні виробу невеличкими плямами позолоти, яка покривала поверхню гравірованого орнаменту чи краю предмету, орнаментованого візерунком з вузького листя. В 70- рр. Вернер першим у Польщі запровадив виготовлення срібних предметів з матовою поверхнею, яка ефектно поєднувалась з полірованими краями і невеличкими площинами позолоти. Про те, що фірма користувалась великою популярністю, свідчить і той факт, що саме їй було замовлено виготовлення таці – подарунку на честь приїзду російського царя Олександра II та його дружини до Варшави у 1867 р. Монарші особи зупинилися у місті 18 червня, повертаючись із Парижа. Отже, завдяки великим технічним можливостям та артистизму фірма належала до головних золотарських підприємств Варшави і проіснувала до 1939 року. Зруйновані під час Другої світової війни її будинки були відбудовані для фабрики "Варшава", що спеціалізувалася на випуску виробів з кольорових металів, але не поновила виробництво предметів зі срібла та плакованих.

Клейма, які ставили на предметах, виготовлених фірмою Мальча-Вернера, були різними у той чи інший період існування закладу. Фірмовим клеймом від самого початку, тобто від часу заснування її

Каролем Мальчем, був як ір в овалному полі. Ним користувались аж до 1939 р. Клеймо К.Мальча мало вигляд написаного курсивом його прізвища: "Malch». Цим же типом таврування предметів користувався і Вернер до 1871 року, адже на срібних виробх цього року можна побачити як і клеймо "Malch», так і нове "Wegner і S^{ка}". Що стосується пробірного клейма, то на срібних виробх другої чверті ХІХ ст. ставилося - число "12" (каратна проба срібла). Але у 1851 р. була впроваджена в життя нова постанова про створення в Королівстві Польськім (безпосередньо у Варшаві) пробірної установи для таврування золотих та срібних предметів. Згідно з вимогами на срібних витворах повинні були ставити наступне клеймо, що складалось з трьох сегментів: перший з них включав в верхній частині ініціали пробірного майстра, в нижній - дату, другий - пробу срібла "84", третій - клеймо пробірної установи - двоголовий російський орел. Обов'язковим було також клеймо майстра, складене з ініціалів імені та прізвища та довільно обране клеймо майстерні. Цікаво, що не зважаючи на всі приписи, польські клейма часом замість передбаченого російськими правилами клейма тільки з ініціалами майстра містили і повне прізвище виконавця, як це ми маємо у випадку з Каролем Мальчем.

Саме такі вотуми виконані відомими польськими фірмами одна з них «Вернер і спілка» (ДМ-961)- у формі палаючого серця,, ДМ-3218 – у вигляді руки з петлею для підвішування є зразком масової продукції. Фірма виготовляла столовий посуд, цукорниці, таці, сільнички, столові прибори, свічники та канделябри, а також предмети культу католицької церкви.²

У Музеї представлені два вотуми роботи цієї фірми: ДМ- 961 у вигляді «палаючого» серця (рис.1) та ДМ – 3218 у формі руки (рис 2) В основному це масова продукція, яку виготовляли не в одиничному екземплярі. На вотумі, який виконаний у вигляді руки стоять клейма: як ір в овалі – фірмове клеймо фірми Кароля Мальча, повна назва фірми «Вернер та спілка», клеймо невідомого пробірного майстра з ініціалами О.С. датою 1879 рік. Інша пластина у формі серця з клеймами фірмовим як ір в овалі, Петербурзьким пробірним клеймом майстра Олександра Романова – жіноча голівка в кокошнику з ініціалами «А.Р». Клеймо проби металу в обох випадках «84». (рис.3)

Іншою відомою польською фірмою є фірма Антоніо Рідела. Продукція фірми була досить різноманітною, серед якої зустрічалось і костьольне начиння. В колекції вотумів представлено два вотуми роботи цієї фірми:

один з них (ДМ- 3147) (рис.4) датований за клеймом пробірного майстра Йозефа Соснковського з датою – 1883 р. Пластина має прямокутну форму з вушком для підвішування. На ній у рамці зображено чоловіка, що стоїть на колінах і молиться. Вгорі у верхньому куті – промені. Інша (ДМ-965), датована кінцем XIX початком XX ст., за формою подібна до попередньої. На ній у рамці зображено очі та брови (рис. 5).

Адам Нагальський (1862-1944) був учнем А.Рідла до 1894 року, коли з купцем Антонімом Психом відкрив власну майстерню. Фірма виробляла застави та дуже багато сакрального начиння.³ У музеї коштовностей представлено дві вотивні пластини цієї фірми. Це (ДМ-3169) – пластина у вигляді руки з фрагментом короткого рукава (рис.6). З вушком для підвішування. Та (ДМ-3148) – пластина прямокутної форми з круглим вушком для підвішування (рис.7). На ній в профільованій рамці зображено анфас у повний зріст хлопчика зі складеними молитовно руками. У нього повне овальне обличчя, кучеряве волосся, що плавно лягає на плечі. Юнак одягнений у курточку поверх сорочки, штанці до колін та короткі (нижче колін) чобітки. Фігурка стоїть на поверхні землі, вкритій травою, яка досить непогано передана на тлі металу.

Викликають цікавість вотуми роботи невідомого Варшавського майстра з ініціалами «JC»(рис.8). В основному це вотуми у формі палаючих сердець. Виконані вони на високому професійному рівні. Датовані вони за клеймом Київського пробірного майстра Олександра Казиміровича Виржиковського 1896-1908 роками. Клеймо проби «84» (рис.9). Згідно з М. Градовським в 1896-1908 роках на виробх Варшавських майстрів ставилися пробірні клейма трьох міст: Петербурзького, Московського та Київського пробірних управлінь. І відповідних пробірних інспекторів Петербурзького А.Ріхтера, Московського – І.Лебедкіна, Київського – О.Виржиковського.⁴

У колекції Музею історичних коштовностей досить багато вотумів роботи невідомих польських майстрів, які потребують більш детального дослідження.

Література

- ¹ Bobrow R. Srebra Warszawskie. 1851-1939. – Warszawa, 1997. – S.150-151
- ² Там само.
- ³ Gradowski M. Znaki na srebre. – Warsaw, 2006. – S. 240-242.
- ⁴ Там само.

Рис. 1

Вотум у формі палаючого серця.

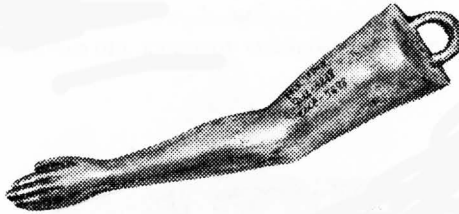

Рис.2

Вотум у формі руки.

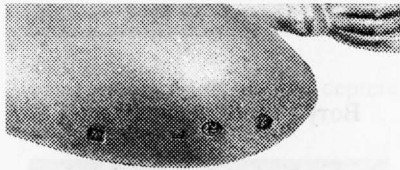

Рис.3

Клейма на вотумі у формі палаючого серця.

Рис. 4
Вотум з зображенням чоловіка, що молиться.

Рис. 5
Вотум з зображенням очей.

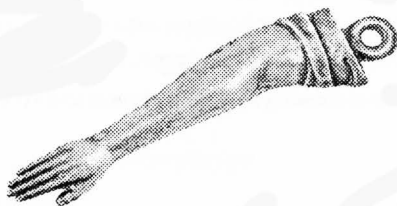

Рис. 6
Вотум у формі руки.

Рис. 7
Вотум з зображенням хлопчика.

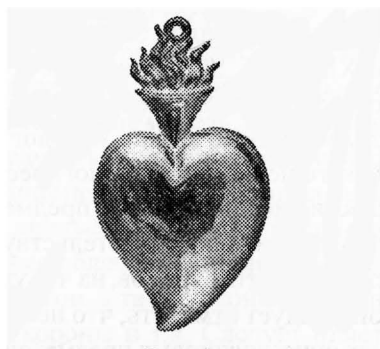

Рис. 8
Вотум у формі «палаючого серця».

Рис. 9.
Клейма на вотумі у формі «палаючого серця».